

EUSKERA ORAIN 2.000 URTEKO ARLOSETAN

Laburpena

Erri baten historia bi bidetik aurkitu genezake, gutxienez: arkeolojiaren bidetik eta etnolojiarenatik. Arkeolojia eta Etnología, orra bi bide.

Etnolojia: orain 2.000 urteko erriaren pentsakera dirau gaurko oitura eta pentsakeretan. Bide au da biziaren bidea.

Arkeolojia: orduko biziaren zati bat dirau arlosetan gogortuta. Bide au da, illen bidea.

Etnoloji bizidunak argi egiten dio arkeologiari ildako arri-pentsakera oieri bizia emateko.

Arkeolojiak euskeraz 2.000 urteko itzetan arlosetan esaten diguna, Etnolojiak argitzen digu.

Arlosek Euskal jainko txikiei buruz esaten dutena, Etnolojiak Mari eta bere menpekoei buruz esaten duenakin argitzen da zearo.

Noizkoak geran

Euskalduna Pirenee-mendietan millaka urte asko bizi izan dala, ziur dakigu Arkeolojiak erakutsita. Erri onen gauzarik arrigarriena auxe da: beti iraun duala erri bezela eta izkera bezela... Urteetan zear gauza asko aldatu bazaizkio ere, erria, izkuntza eta erri-moldea guregañño eldu da... sustraia, mamia, guna aldatzeke.

Artu-eman ugariak izan ditu beti bere inguruetako erriekin eta gauza asko artu ditu bere ingurutik; baña, artu dituen oiek bere erara artu ditu, bere zerki berezia galdu gabe.

Euskera bere ere, ingurutik itzak artu arren, beti euskera gelditu da: bere iza-keran, bere joskeran eta muñetan, aldakuntza aundirik bere animan aldatu gabe... Oro bat gertatu zaio Euskalerrari bestelako kultura-gaietan be. Jan eta edan egiten degunean, gure odol eta aragi biurtzen dituguz eta asko janagaitik ez degu gure nortsuna galtzen. Berdin gertatu zaio Euskalerrari, jakintsuen arrigarirako.

Geroztiko Paleolitikoa eta gaurko Euskaldunak

Geroztiko-Paleolitiko-Arotik asi gindezke orduko erri bateri Euskaldun izena ezartzen eta gaurkoak ordutik datozte. Euskalerriko kultura berezia, biotz-muñeko etenik gabea, ez legoke esplikatzerik, erri au, urteetan zear, bat izan ez balitz gaurdaño...

Gaurko Euskaldunok orduko Euskalerraren senide generala esateko, eskubide osoa daukagu. Garai artakoak gera: 12.000 urtetik gorakoak... Arrezkero gaude Auñamendiaren inguruan, Pirenee-mendien babesean...

Odol berezi, kalabera-egur berezi, mintzaira berezi... Erri berezi. Ez ohea, ez txarragoa; baña, berezia.

Franko-Kantauri-Kultura

Gure aurrekoen aurrekoek Auñamenditik gorago eta beerago ere bizi izan dira: gora, Garona eta Dordoña ibaiaraiño; beera, Kantabria eta Asturiaseraiño. Gaurko Euskalerrriak egoak galdu ditu eta murriztu egin da; baña, leku aien ardatz biurtu da.

Inguru oietan daude 100 baño leize-zulo geiago, marrazkiz beterik. Zer marrazki? Mamut illeduna, elefante, reno, leoi, artz, bisonte, zezen, otso, axari, basautz, basurde eta abar. Txoriak ere bai: arrano, kurrillo, eper, atta, belabeltz... Sareak, giza-eskuak, arraiñak, eta arbolaren bat...

XX'garren eunkian aurkitu dituzte eta jakintsuen eskuetatik pasa dira guztiak. Iñork ez zekien zirenik ere; baña, irudi oien erraiñuz beteta euki du bere burua euskaldunak... Emen dago Etnolojiaren lana: buru euskaldun ori aztertzea. Leizeak aztertzearen lana Arkeolojiak jaso du.

Mundu orren orduko arrastoak aurkitzen dira Auñamendiko erromatarren garaiko arlosetan. Eta arlosa oiek dira gure lan onen zioa. Arkeolojiak aztertu ditu arlosa oiek; baña, guk Etnología ere irabilliko degu arlosa oiek argitzeko.

Etnolojiaren bideak

Mari, sorgin guztien Erregiña

Leize eta arlosa oien munduak euskaldunen buruan iraun du gaur arte, gure errian eten osorik izan ez dalako. Don Jose Miel Barandiaran murgildu zan Euskal buru oietan, bere etxetik eta bere erritik(Ataun'dik) asita. Arkeolojiari ere eman zion bere lana, izugarritzko lana; baña, berak Etnolojian egindako lanari ematen zion garrantzi geiago. Etnologoa izan zan, arkeologo ez ezik; berak, ordea, etnólogo izan nai zuan, arkeologo baño lenago. Bizidunei ematen zion ildako arrien baño garrantzi aundiagoa.

Eta berari jarraituko diogu Etnoloji arazo onetan.

Aztiak eta sorgiñak

Zer dute biak alkarren antzeko? Biak dute indar berezi bat, adurra. Adurraren aalmenez majia egiten diote irudiari. Aztiak, mozorroz jantzita, leize-zuloetako animaliei majia egiten zien, adurraren bitartez. Zertarako? Irudia iltzeko. Irudia il ezkeru, animalia berbera be ilda zegoen. Aztiak egiten zuen lan ori eizera erria irten baño lenago. Aztikeri orrek moral aundia ematen zien eiztariei.

Indar berezi ori, adurra, sorgiñak ere badu; baña, ez guztiak. Akelarretara joaten ziran guztiak ziran sorgiñak, adurrik ez bazuten be. . Baña, orain benetakoko sorgiñekin ari gera.

Belagille eta Sorgain dira sorgiñen beste izenak. Sorgainek umeen jaiotza du bere ardurapean; baita sorgiñenganako sinistea gordetzea ere.

Bela-beltz, txerri, asto, elbi, txindurri eta, batez be, katu beltzaren irudia artzeko almena omen dute sorgiñek eta aztiak.

Sorgin eta aztien animali biurtze onek, leize-zuloetako aztiak dakarzkigu burura. An ere, aztiak animalien antz-irudian agertzen dira: mamorro eta zomorroz jantzita animalien antzeko

Leize-zulo barruetako sorgiñak

Barruko illunpe oietan bizi ziran espirituak omen ziran Sorgiñak. Gau-erditik asi eta eta ollarrak jo arte irauten omen zion indarrak aspiritu arreri. Gauaren jabetasuna bere esku eukan. "Gauekoak gauekoentzat" esan oi zuten gure aurrekoek...

Baña, espiritu sorgin oiek beti egon dira Mari'ren menpeko. Bera, Mari, egon da sorgin guztien gañetik eta auek egindako lanak, Mari'ren aginpidean egin dituzte.

Mari, Anboto'ko sorgiña, ezaguna da Euskalerra osoan eta, sorgin guztien buru agertzen zaigu histori zaarretan. Bera be, sorgin askoren antzera, leize-zulo batean bizi da, animala itxuran. Leize-atakan dagoenean, batzuetan, andre ederra da, naiz-eta auzten oñak eraman. Tarteka, berriz, zaldi, zezen, ari, suge, putre edo beste piztien itxura osoak artzen ditu.

Mari, ordea, ez da Anboto'n bakarrik bizi; beste etxe-bizitza asko ditu Bizkaia'n bezela Gipuzkoa, Araba, Nafarroa, Lapurdi eta Xubero'an.

Bere bizi-lekuak, lur-azpian; lur-azpitik kanpora irteteko, leize-zuloak

Leize batetik bestera joateko illargi, sua, itaia, arbola edo garoa sutan eta gurdi zalapartsuak... Geienetan suz inguratutik.

Leizetik kanpora, garo eta arbola, itaia eta illargia, , sua... Leize-atarian, emakumea eta barrurago, animala guztien itxura... Orra zenbat gauza dan Mari.

Zaldiak, zezenak, basautzak eta abar, leize-zuloetako marrazkietan;

Zaldiak, zezenak, ariak, akerrak, gure gaurko euskaldunen buruetan, eta auek ere leize-zuloetan bizi diranak... Euskaldun prehistorikoak egindako marrazkiak, ara berriro emen, euskaldunen gaurko buruetan... Ez al da au arritzeko?

Atarrabi eta Mikelatz

Biak dira Mari'ren semeak: Bata ona, Atarrabi, eta gaiztoa, Mikelatz. Bata onaren iturri eta bestea, txarrarena. Biak, Ona eta Txarra, iturri batetik baletoz bezela. Mari bera ere ongille da eta gaizkille izaten da... Erriak esan oi du Anboto'ko Sorgiña gaiztoa dala eta Murumendi'ko Damea berriz, ona...

Mari'ren etxe-bizitza sakratua da.

Baldin konsultaren bat egiteko, leize-zulora sartu bear baldin ba'dezu, ondo kontuan artu, zertzuk egin bear dituzun: Lenengo ta bat "ika" itz egin Mari'ri; bigarrenez, zutik egon beti, sekulan ezergatik eseri barik; irugarrenez, sartu bezela irten, atzeko alderik eman gabe Mari'ri...

Aginduak ere baditu:

Gezuraren kontrakoa da;

Lapurretarik, ez;

Arrokeririk, ez;

Emandako itza bete bear da;

Gizakumeari begirunea sor zaio;

Gizartean alkarri lagundu...

Orra Mari'ren zenbait agindu. Gizadi-barnean agintzeko ausardia badu Mari'k, jainkosa baten antzera, eta pekatarietara zigorra emateko ere bai.

Mari'ren zigorrak

Gai oneri buruz gai bakar bat agertu nai degu, eredu bezela.

Gezur, arrokeri, lapurkeriaren gaia artzen du Mari'k, pekataria zigortzeko. Ukatu dezuna (eduki arren) ala geitu dezuna, (ez izan arren), gezurra, kendu

egingo dizu Mari'k... Orregaitik esan oi da "ezagaz" eta "baiagaz" bizi dala Mari.

Bein galdetu zioten Mari'ri ia nun zebiltzan bere menpekoak:

– Elgoibarren ezaren billa.

Eun ardi zituan artzaiak, berrogeitamar zituela esan zuelako, amar ardi kendu zizkion "ezagatik". Arrokeriz, eun da amar zituela esan ba'lu, orduan ere amar kenduko zizkion "baiezkoagaitik"...

"Ezari emanak" ez da gezurragaitik bakarrik esaten; esaten da, baita ere, auzo arteko bear dan laguntzarik ematen ez dalako.

Zubillaga'ko olagizona Anboto'ra joan zan, bere olak zergaitik gelditu ziran jakiteko. Koban sartzekin batera onela galdetu zuan:

– Emengo nagusia nun da?

– Zubillaga'n dabil "ezartuak" banatzen. (Erantzun zion Anboto'ko Damiak).

"Ezartuak" eta "Ezari emanak" alkarren arteko zer-ikusia ba dute. "Ezartuak", arri-jasa da, kastigua, "ezari eman zaiolako".

Mari'k galderak jasotzen ditu eta erantzun be bai,

Ondo dakigu esaera auek ez dirala bein ere gertatu. Alan be, euskaldun askok sinisten dituzten gauzak dira; eta, sinisten zutela, egia da... Eta gertatuak izan ez arren, egia da gauza oiek beuren buru eta gogoetan zirala orain arte. Eta buruan zituzten siniste oiek eragiten zieten euskaldun askori; eta erligioren antzeko zerbaitean, eragin ere...

Orregaitik egiten zizkieten konjuroak gure euskaldun kristauek be... Ekaitzak agertzen ziranean egiten zioten konjuroa, tximista edo oñeztarria Mari'ren esku-tik datorrelako... Oñeztarri ori arrizko (eta galtzairuzko) aizkora omen da... . Leize-usai galantza daragite gauza auek.

Konjuroak egiteko erdera erabilli oi dute euskaldunek, berbeta arrotza, eta misterioso. Ona bi ale:

"Carga la Izarraitz,
descarga la Ernio,
guarda la Altzola,
endemas Semeola".

Eta beste au:

"Carga Murumendi,
pasar Oredaindi
descarga Gorrimendi".

Bi itzetan esanda

Arkeolojiak, Eskalerriko aitz-zuloetan, eta Etnolojiak, Euskalerra bizi-bizian, erakusten digutena, elkarren antzeko bi gauza dira; paralelismo baten itxura dute. Bata besteakin ondo datoztenak.

Gauza arrigarria da; baña, egia da.

Euskalerra, erri bera da Historia-aurretik onera.

Erri ori ez da oso aldatu arrezkero; barne-muñeko mami eta espirituak irauntzen dio oraindik... Orra zergaitik duen gure Euskalerriak ainbeste balore eta garrantzi Europa'ren sustraiak ezagutzeko.

Gure Erriari gertatu zaiona (ordutik onera irautea), ez zaio Europa'ko beste erri bateri gertatu... Gurearen antzekorik ez dago arazo onetan, beste bat emen...

Euskalerrria galtzeak (bere oitura, izarea, pentsakera, mintzaira galtzeak), Europa'ko Yakintzari kalterik asko ekarriko lioke.

Erremediorik gabeko kaltea.

Leizeetako marrazkiak

An daude animalien irudiak marrazkietan, arrak zauriak dituztela biotz-
parean, bestelakoak zauri gabeak eta mozorroz jantzitako giza-irudiak. Aien
aurrean egin oi zituzten aztikeri eta sorginkeriak.

Leize oietan bizi da gaurko Mari eta animali antza du berak ere, andrea izan
arren. Bada beste irudirik be koba-zuloetan: arbolak, esate baterako.

Mari bera be ez da animali itxurakin bakarrik konformatzen; baditu beste
antz-irudiak: zugaitz, aize-borron-dara, laño zuri, illetargi, eta su. Tximista eta
ekaitza bere eskuetan ditu...

Mundu guztiaren indar-bilduma ez ba'da Mari, indar oiek, beintzat, bere
mende ditu, Ama Lurraren gogo eta espiritu ba'liz bezela.

Mari-inguruko siniste-oiturak, guztiak daude naaste batean eta ez da gauza
erreza, bakoitza berari dagokion maillatan ipintzea.

Mari eta leizeak

Mari leize-barruetan bizi da; marrazkiak dauden leizeetan ere bai. Munduko
indarren jabe da; galderak jasotzen ditu eta erantzunak eman galdera gutzietan;
konjuroak egiten zaizkio eta meza eta txanpon-diruak eskeintzen...

Eraman ditzagun siniste oiek orain 10.000 urteko euskaldunen artera eta
orduko bizi-bidearekin bat baño geiago ondo etorriko lirazke...

Dudarik gabe, gaurko gauza auek, ordukoak argitzen laguntzen digute. Alka-
rren arteko antza geiegi daukete jatorri beretik ez etortzeko.

Marik azti-papera egiten diardu eta bere inguruan egiten diranak, orduko
leize-elizetan ere egiten zituzten euskaldunek... . Baña, leizetik kanpora be edu-
kiko zuten beste yainkoaren bat, guk ori ez ba'dakigu ere. Gogoratu bear degu
Mari'ren indarrak agertzen dirala kobetatik at be. Ama Lurraren antzekoak ditu-
zu, aztikerien aurrekoak.

Lurreko indarren mailla izango zan estratorik zaarrena; gerora sortuko zan
aztikeri eta sorginkeri maila. Oien ondorengo estratoak ere badituguz: ez da
Euskalerrriaren ertzetik kulturarik pasa, bertan bere kutsua laga ez duenik...

Estrato oien arrastoak lausotuta daude; alkarren artean korapillotuta eta naa-
sian... Nork argituko ditu, korapillo oek askatuz? Etnólogo askoek bildu dituzte
gure arteko siniskeri eta ipuiak. Baztarretan oraindik ere geldituko dira biltzeke
eta oiek jasotzea izanen litzake lenengo lana, gure aurrekoen aztarnak galtzeko
arrisku bizian gaude-ta... Bide orretatik atera diteke gure aurrekoen bizi-moldea,
guregan bizi izan bait dira oraindik ere... Noiz arte?

Mari'en menpekoak

Mari erregiñak baditu bere menpean morroi eta neskameak, espiritu gaizto
eta on, animali itxuran. Berbera naasten da zenbaitetan menpeko oien artean.

Bere menpekoak, eta bera berbera, agertzen dira animali auen itxuran:

Bei gorritxo, Zezen edo Irisko gorri, Aari eta Aker, Zaldi zuri, Sugarra eta
Iraunsuge, Lamiña eta Ireltxo, Gaueko eta Prakagorri, Basajaun eta Mikolasak...

Mari bera yainkosa da eta menpekoak ere yainkotasun orren partaide dira. Gauza auek gure Euskal buruetan bizi izan dira. Ara zer zion 90 urteko gizon batek D. Jose Miel'eri 1943'nean:

“ Gizonak badu lur bat, bertan bizitzeko, eta bertan iltzeko. . Baña andik aruntz ez du ez aalmenik, ez aalik. Odeiak, gizonen baimenik gabe dabilta gañetik. Lurrazpiko eremuetan, berriz, deabruak dira nagusi.

Deabruak lur gañera ateratzen dira, animaliez jantzita eta animali gisan: Bei gorri, zaldi zuri, aker beltz, zerri xuri, aari eta suge.

Lengo mendeetan nagusituak zebiltzen munduan; orain gutxiago, elizak eta ermitak egiñak diran ezkeroz. ”

Bei gorritxo

Agertu ditzagun emen bi ipui gai oneri buruz D. Jose Miel Barandiaran'ek jaso zituen bezela:

“Bei-zai zegoan Irari'ko alabea.

Eta gero, bei-paltan, etorri omen zan etxera. Birao egin zion uezamak: etzala geiago etxean sartuko beirik gabe.

Gero, iñularrean, , bei billa joan zan, ta billatu zuan bere beien pigura gorri-gorrie. Eta eldu zion isetsetik. Gero, pigura berarekin, zulora sartu zan. Etzan neska azaldu aldi batean.

Eta, zulo orren atakan, illea orrazten ikusi zuten artzaiek. Gero etxera deitu zioten gurasoei artzaiek, neska nun zegoan. Eta neskak txerri gorri txiki bat zuan aldamenean. Eta, ura esnatzen baldin ba'zan, galduko zituala esan zion gurasoai, ta alde egiteko. ”

Ona beste orren antzeko ipui bat:

“Neska bat joan zala, esaten dute, Aizkorri mendira bere bei baten billa. Ikusi zuela bei gorritxu bat, eta, berea zualakoan, artu zuala adarretatik. Orduan beia sutu zala, eta neska berekin zuala, leize batean sartu zala. ”

Bei gorriaren leloa maiz entzuten da gure esaera zaarretan eta bei gorria dan bezela, zezen gorri edo irisko esan oi da beste gertaera batzuetan. Ipui auetan Mari'ren izenik ez da aitatzen, baña susmoa bai artzen zaio. Mari'ren etxera eramaten ditu bei gorriak, neskatxak.

Zaldi zuri

Zaldi zuriari buruzko ipuiña, Barandiaran'ek bildutako itzetan:

“Bi mutiko mendigañeruntz zijozen; bat meza entzunik eta bestea, ez. Eta Ahusi'ko ibar-soroan ikusten dute zamari xuri eder bat. Mutiko bat (meza entzun zuana) igo zitzaion gañera:

– Arri. . !

Eta ez zitzaion ibiltzen zamaria. Bestea igo zan:

– Arri, deabrua!

Zamari xuria aideratu zan. Mutikoa gañean juan zan Lexarrigibeleko kobarat buruz. Eta beste mutikoak entzun zuan:

– Eramak ori ere!

– Eztiat aal! Orrek entzun dik Meza

Zamari gañean joan zan mutikoa ezpaizan agertzen, jentiek juan ziran billatzera. Eta Lexarrigibelekoleizean ikusi zuten illik... ”

Aari eta Aker

Zegamaín esaten dute Aketegi'ko zuloan Mari agertzen dala aari baten gañean... Mari aari batekin bizi dala bere koban eta aari duela eser-leku eta buruko, esan oi dute...

Aari ori ez da Mari baña berarekin bizi da.

Akerra, berriz, akelarretako jaun da jabe da eta ara joaten diranen yainko-txoa.

Euskal siniskerietan akerrak gordetzen ditu baserrietako ikullu eta kortak, gaitz eta espiritu txarretatik libratuz...

“Auza'ko mendian ba omen da leize bat, eta leize aren barnean urrea ageri. Suge aundi bat urrearen ondoan eta aker bat...”

Sugarra eta Maju

Sugarrak “suge-arra” esan nai omen du. Gauza batzuetan Mari'ren antzekoa da, Mari berbera ez ba'da...

Leize-zuloan bizi da bera ere lurpeko eremuetan; baña, andik kanpora susko itai baten antzera agertzen da, Mari'ren antzera... Ori gertatzen danean, ekaitza datorren señailea... Itaia, berriz, illargi berria ere izan liteke. Gurasoen esanak betetzen ez dituen, zigorra ematen die...

Askotan Sugar eta Maju'k berdin jokutzen dute; antzekoak dira eta biak, arak... Azkoiti'ko partean Maju Mari'ren senarra da; baña, senarra izan arren, Mari'ren menpeko...

Badira baztarretan Sugarra'k botatako arri aundiak. Ataun'en bada arkaitz bat: “Muski'ko koba'gañeko aitzeei kenduta, Sugarra'k botea dala esan oi zigiten zaarrek...”

Iraunsugea

Sugarra'ren antzekoa da. Aldiz buru bakarra; aldiz zazpi buru dituen. Ona beste bere izen batuzek:

Erensuge, Errensuge, Hensuge, Edensuge, Egansuge, Sierpe, Dragoi eta Lerensuge. Au ere koba-zulo barruetan bizi da. Aralar'ko leizean bizi zan, San Migel'ek, Teodosio'ren eskarira, zazpi buruak ebagi zizkion arte...

Ona Xuberoa'n zer zioten:

“Ahusi partean da Azalegi'ko kobea, Eta an bazan lehen Hensugia. Zazpi buruko sugia omen zen. Bere atsarekin (arnasarekin) erakartzen zituan mendiko piztiak eta jaten. Alzai-Zaro'ko konde baten semeak ill omen zuan...”

Lamiñak eta Maide

Zuloetakoak dira auek be. Lamia da emeen izena; arrena, berriz, Maide. Persona txikiak dirala esan oi dute, ongi egitekoak, geienetan beintzat.

Gernika inguruko lamiak, gerritik gorakoa, andreena dute eta berakoa, arraiena... Bizkaitarrak dituguz, Gipuzko, Araba eta Naparro'an gutxi aitatzen dira sorgin auek.

Bada Bizkaia'n Lamiñarrieta izeneko ibai-bazter bat, arri zabal aundiak ugari dituen eta an egoten omen dira lamiak beuren illeak orrazten...

Bein Baltzola'ko koban neskatz batzuek bizi omen ziran eta artzaiek ikusten omen zituzten neska auek, beren buruak orrazten, arri baten gañean... Errome-

rira jeisten omen ziran, bañan, oiñak ondo estalita, ollo-ankak bait zituzten... Mari'k ere baditu putreen anakak...

Etxegintzan be iaioak omen dira sorgin auek: etxe, jauregi, zubi...

Arrosa'ko zubia egiten ari zirala, (zubia egitea gau bateko lana izaten zan), aizkeneko arria jartzeko zegoela, ollarrak jo omen zuan. Lanari utzi eta laisterka alde egin bear izan zuten: ez, orratio, ollarra madarikatu gabe: "Martzoko ollar gorria, madarika ikala mihia..."

Baserritar batzuek jatekoa uzten omen zuten beren soroetan lamientzako; lamiak, berriz, gauez etorri eta jan... Lamiak, beuren esker ona erakusteko, soroak lantzen zituzten gauez.

Lamin batek, gauero, sukaldera sartuta, ardatzean zegoan andreari ogia koi-peetan buztia eskatzen omen zion...

Bein batean koba-zuloan lamiña erditzeko miñetan zegoala, beste lamin bat joan omen zan Oxa zelaiko baserrira etxeoandreaen laguntza-billa. Etxekoandreak lagundu zien arazo artan; bai pozik gelditu ere lamiak, Oxa'ko etxeoandreaen lanarekin. Esker ona agertzeko sekulako bazkari on bat eman zioten... Jatekorik ederrena, ogi zuri goxoa...

Etxekoandreak mantelpean gorde zuan pusketa bat, gero etxera eramateko asmoz. Bazkalondoan jeikitzen asi zanean, ezin zuan bere bururik jaso... Lamiñek esan zioten, baimenik gabe zer-edo-zer artuko zuela kobatik... Bere pekatua aitortu eta ogia bere lekuan utzi zuanean, etorri zitzaion jeikitze almena... Orduan lamiñak ogi osoa erregalatu zioten etxerako.

Ireltxo

Ieltxu, Iditxu, Idittu... Ona emen laminen antzeko beste sorgin-izakiak. Batzuek esaten dute egaztiak dirala; beste batzuek, berriz, suskoak dituztela gorputzak. Irugarrenek diote, txoriak izan arren, aotik sua dariotela... Txerri txikien antzeko ere egiten dituzte...

Ez dira gaizkille.

Jendea ikaratzea izango da euren okerrik aundiarena.

Jokabide au, batez ere, ikaratiak direnekin erabili oi dute...

Gaueko

Gauaren jaun-da jabe, animalien gisan dabil. Gaueko apostuak eta illargitan egindako lanak debekatzen eta zigortzen ditu.

"Ikazkin bat ikatza egiten zebillela, gauero amabiak inguruan, txondarrari begiratzera joaten ei zan. Gau batean, lan onetara zijoala, ganadu bat, bei antzekoa, bidean etzanda topatu ei zuan:

– Altza!

Esan zion; baña, beiak ez ei eban ikararik egiten:

– Altza!

Berriz ere, eta berdin.

Irugarrenen aldiz Altza! esan zionean, jeiki ei zan eta arran txiki bat txilin-txilin joaz, ikazkiñari begiratu eta itz auek esan ei zizkion:

– Gaba gabekoentzat eta eguna egunezkoentzat.

Ikazkiña zearo bildurtuta etxerat joan ei zan, eta geiago ez ei zuan mendira joaterik nai izan... ”

Prakagorri

Galtxagorri, Mamarroak, Fameriyelak, Beste-mutillak, Bearreztanak, Aideta-koak... Ona zenbat izan dituzten Prakagorriak.

Animali, mozerro eta gizontxoeren antza omen dute. Galtxa gorriekin. Beurok ematen diete indarra sorgin eta aztiei. Jostorraz-ontzi batean sartzen dira pillo oso bat. Sanjuan besperan biltzen omen dira, jostorraz-ontzia irikita ustea, besterik gabe. Baiona'n ere saltzen omen ziran.

Ongille eta laguntzaille dituguz.

Ona Kortezubí'n (Santimamiñe koba) gizon bateri gertatua:

"Gizon batek erosi zituan Fameriyelak, lana soroan egiteko. Jostorraz-ontzi batean zeuzkan. Agindu zien lana egiteko. Lan ura amaitu eta etorri zitzaizkion berriro lan-eske. Eman zien beste bihar bat. Akabau eben. Beste bat... eta orre-la lau aldiz. Bosgarrenean etorri ziran berriro:

– Zer lan egingo degu?

Ez zekien zer lan eman, beriala amaitzen bait zituzten denak.

Ordu artan agindu zien ekartzeko ura galbaian. Asi ziran lanean Fameriyelak, baña egin-alak eginda ere, ezin zuten urik ekarri. Gelditu ziran azkenik, agindurik bete ezin zutela...

Familiarrak baño gizon on baten jakituria geiago zalako, Fameriyelak joan ziran atzera... "

Gai oneri buruz ona emen beste ipui bat:

"Aizpuru'ko apaizak (Orozko'n) Familiarrak zeuzkan etxean, eta neskameak onela esan omen zion:

– A. . ! Zein ederki juango nintzaken, gaur arratsaldean, Madril'go zezenetara. . !

Eta apaizak erantzun:

– Ba, nai ba'dezu, gura ba'dezu, juango gera <oiekin>...

Ta, mamarroak artuta, bazkaria jan ondoren, Madril'go zezenetara joan ei ziran. . "

Mikolasak

Deabruak ei dira.

Bada Larrabezua'n, Atxispe'ko mendian, bost Mikolasen artean botatako arkaitz bat.

Basajauna

Illez ondo ornitutako gorputz aundia omen du Basajaunak. Indar aundiak omen ditu soñeko illeak bezela. Ibiltzen oso bizkorra... Mendi-oianetan basozkonetan bizi ei da... Makilla aundi bat darama eskuan...

Artaldeak mendian diranean, esne-lapurretan ere ikusi omen dute... Bildurgaria eta "Elurretako Gizon Ikarragariaren" antzeko...

Ona zer dioten Ataun'en:

"Denbora batean, Muski'ko koban, Basajaunak bizi omen zien. An ingurueta-ko lurrek erabillita, sekulako gariek biltzen omen zituzten. Beealdeko lurretan kristauek bizi omen zien eta artean ez omen zuen garirik ereiten, gal-azirik ez da.

Bein, Sanmartintxiki, botin aundi batzuek jantzita, igo omen zan Muski'ko kobara: ango gari-pillak ikusita, zeñek saltoka ariñago pasatu, Basajaunekin apostu egin zun.

Baita Basajaunek berealdiko erreztasunez pasatu omen zuten; Sanmartintxi-ki, gari-pillaren erdian erori omen zan; baña, baita botin guziak gal-alez bete ere...

Kristauek ez omen zekien garie noiz erein; baña, olako batean, Basajaun bateri aitua omen zion nola algaraz esaten zion:

– Ja, jai. . ! Balekie, artuko likenea:

Or-irtete, arto ereite;

Or-erorte, gari ereite...

Ordutik zabaldu omen zan garia erri danetan...”

Jentillak

Jentillak eta Basajaunak biak alkarren antzekoak dira: gizonen itxurazko, garia badute, koba-zuloetan bizi dira, indar aundiak dituzte, arri aundekin pelotan ibiltzen dira eta aberatsak. Euren azkena kristautasunak ekarri zien...

Sanson-arri

Badira Euskal-erriañ Sanson´ek mendi batetik bestera botatko arri aundiak... Jentillen antzera, au ere pelotari...

Sanson´ek egindakoa Erroldan frantsezak egindakoak badituz...

Basajaunak asi ziran lenengo arrika; gero, Jentillak jarrai zieten; ondoren Sanson´ek eta aizkenik, Erroldan´ek.

Orra gauza batentzat, zenbat persona-aldi...

Orrenbeste gertatu zan Jentillen eta Mairu edo Moroen artean: Jentillek egindako zenbait gauza, Moroei erantsi eta biak naastu; Jentil-baratza Ataun´en eta Mairu-baratza Oiartzun´en...

Izenak aldatzen dira; baña, sinisteak berdintsu diraute... Auek ez dira aldatzen.

Mari´rekin asi gera eta koba-zulotik atera ez. Mari´ren inguruan ikusi dituguz beigorritxo, zaldizuri, aker, aari, iraunsuge, lamin, ireltxo, prakagorri, basajaun, jentil, Sansón, Erroldan, mairuak... Denak Mari´ren kutsurik galdu ez dutenak.

Zenbait gauzetan, antzeko... Guztiak naasian...

Baña, euskaldun biotz-gogoetan oraindi bizirik diranak.

ERROMATAR ALDARE EUSKALDUNAK

Nun daude?

Akitania aldeko Pirene-mendietan. Akitania da Euskalerrañ ifar-aldeko zati bat. Garona ibai Pirenee-gallurrean sortzen da eta bere izenak, Gar-ona, mendia agertzen digu. Gar itzak mendi-gaña adierazten digu: Gar-mendia, Gar-ate, Etxe-gar-ate...

Akitania´ko Marignac errian bada Gar mendi zorrotz bat eta Rue du Pic du Gar, kalea. Gar-ona ere mendia da, mendi gallur ona. Zergatik dan ona? Ur asko duelako. Zazpi errekatxok sortzen dute mendiaren izena artzen duen Garona ibaia.

Garona ibaiak, Pirenee-menditik Burdeos errira mako aundi bat markatzen du eta mako orren barruan gordetzen da Akitania euskalduna. Adur da beste ibai bat Pirenee-mendietan sortu eta Baionañ amaitzen dana.

Ibai oien sorrera eta inguruan daude arlosa eta aldare geienak.

Ego-aldeko Euskalerra Aragoitik aurrera Lleida-raiño zabalzen zan eta an daukadu Leida'n Aran izeneko arana menditik Frantzi-aldera jeisten dana. Izena euskalduna eta andik onera dauden erromatar arlosa asko euskaldunak. Aien billa gabiltza.

Arlosa eta aldara oiek, danak ez ba' dira ere, Toulous'eko Museoan gordetzen dira. Billatu zituztenak ez zieten antzik ematen euskerarik erabilli ez zutelako. Baña, euskaldun garbiak dira.

Erromatarren garaikoak dira. Batzuek euren jainkoeri eskeñiak; beste batzuek ango jainko eta emengoei, bai batera; eta. azkenik. emengo jainko euskaldunei soilki; esate baterako auei: Asto Illuno, Aker Beltze, Aritxo, Beigorritxo... Auek emengoak dira eta ez kanpotik etorritakoak, euskeraz daudelako eta emengo denborekin egokitzen diranak, naiz aurrekoekin, naiz ondorengoe-kin.

Arri auek idatzi zituztenak latin izkuntzakoak ziran eta latin-arauera idazten dituzte. O itz baten amaiera arra da eta A emea, orregaitik edo Asto itzari Illuno ipiñiko diote eta ez Illuna; euskaraz, ordea, Illuna bearko luke eta ez Illuno. Beste arlosa bat bada Araba-aldean Illuna itzakin; baña ura Socra da (amagiarreba latiñez) eta ez Asto. Jokabide ori eramango dute idazteko jokabide guztietan. Jokaera ori latiña da eta ez euskalduna.

Arri bakoitzari zenbaki bat ipiñiko diogu, Toulouseko Moseoaren Katalogotik artuta, eta eta orrialde bat, pajina bat, Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco. ESTUDIOS, Epoca Romana, Auñamendi'k ateratakoa, 1982 eta bertan dakar Toulouse'ko Museoaren Katalogoa. Beraz, bi zenbaki: bat Catalogoarena eta bestea Enciclopediarena.

Lenengo arriakin asiko gera:

BEIGORRITXO DEO

Gai oneri buruzko arlosa edo altara zenbait daude izen auekin: Baicorrixo Deo, Baicorriso, Baigorritzco, Baigorrix, Buaicorrrix, Buaiorrix... Gaia Garona mendi gañekoa da eta menditik beera Toulouse-raiño zabalzen da eta jeistera orretan izena aldaketa batzuek ditu; baña, antz ematen zaio izena berbera dala...

Beigorrixo izena Baigorrixo... Bei da Bai. "Al formar palabras por sufijación o por unión de dos vocablos, pueden ocurrir algunas modificaciones. B) Cambio 1: Apofonía o cambio de vocal: Maite-kunde = Maita-kunde..." Esto es lo que ha ocurrido en Bei por Bai. 11 orrialde "El Lenguaje Vasco" Nicolás Orixe eta Martín Oyarzabal'ena. "Impreso en Gráficas Izarra. San Sebastián. 1963".

N. 145

Pag. 509

BAICORRIXO DEO
NANNAXUS
AI IHONIS Fil.
V. S. L. M.

Garona goian, Jainkoaren izena ondo irakurtzen da. Irugarren lerroa ez dago garbi.

N. 144

Pag. 509

DEO / BUAI / CORRIX
ANDOS / PIANDOS / IGIANII
V. S. L. M.

Comminges inguruan. Toki zeatzik esan ezin. Aizke-neko lerroa, ondo, ez.

ARITXO DEO

Garona ibaia Bourdeos era doa Eta Adur, Baiona'ra. Biak sortzen dira Pirenee-mendietan, alkarretik gertu. Garona goian dago, Beigorritxo, gorago Aker Beltze, beeraxeago Asto Illuno eta Adur-alderago:

N. 141. ARIXO DEO Zipo borobil batean zatia da.
 Mari'ren bizitzan Aaria ezagutzen degu.

 V. S. L. M.

Pirenee-garaiko Louden-Vielle errian, badaukagu jainko euskaldun au erro-matar jainkoarekin alkartuta:

MARTI Marte jainkoa aundia eta gerrarena
ARIXIONI izan aurretik ugaltasunaren jainko zan,
ERIANNOS Aritxo Onaren antzera
SERIONIS
V. S. L. M.

N. 103.
Pag. 509. AHER BEL Marmolezko aldara goiko zati bat da,
 STE DEO badu gañean eskeintzak egiteko
 SENIUS ET plater baten antzeko utsunea,
 HANNA eskeintzak egiteko. Eskeintzen diote
 PROCV Seniok eta Ana'k, seme alabak (edo Pro-
 guloren libertoak).

Erromatarrek H aoskatzen zuten K bezela. Beste aldetik, berriz, S bere tokitik alde egin dio aurrera, eskriba latiñari. AKER BELTSE, BEAR DU IZAN.

Akelarretako jaun da jabe, Aker Beltza izaten zan. Ona emen jainko biurtuta. Aldare au, itxura danez, St. Avernin elizarekin zerikusia bazuen, Bagneres du Luchon'din 5 kilometrora.

ASTO ILLUNO DEO

Aldara bat da Pirinee-gallurretakoa
Aker Beltza baño beraxeago eta Aritxo'renatik gertu:

ASTO ILLUNO Eskriba idazlea latiñez ari da eta
DEO. Asto Illuna esatea, Illuno esan bearrean,
 Gramática aldetik, oker utsa izango litzake.

ABEL, ABELGORRI DEO

Azkue'k esaten digu izen ori erabiltzen dala zezen, bei, idi, irisko esateko, ganadu itza erabiltzen dan antzera, On erantsita:

N. 182
Pag. 515 ABELIONI Zipo borobilla da, 0'75 gora eta 0'30 lodi.
MINITIA Aulon'en aurkitzen zan, Noue ballaran.
JUSTA Jainko oneri jaso zioten aldara asko;
bera da zabalena
V. S. L. M. eta ondoren dator Beigorritxo.

Abel izenari, Ona erantsi diote eta beste 2 ii tatean itzak alkartzeko eta nori eskeintzen dan altara jakitzeko. Eta latinez ari danez eskriba latinista ori, ala bear du izan.

N. 126
Pag. 506 ABELIONI Sait- Beat'en aurkitua, Garona ballaran
DEO gune estu batean:
TETULIA-HO ABEL-ON JAINKOARI
MULLI-F TETULIAK HOMULLI'REN
V. S. L. M. ALABAK...

N. 130
Pag. 507 ABELIONI / DEO JAINKO ABEL-Onri
SABINUS BARKO zen SABINOK
BARHOSIS Sain Beat'eko ermitaren orman sartuta.
V. S. L. M.

Sacaze jaunak dionez:

ABELIONI Saint-Pe-d'Ares ermitatik dator,
SEX IUL PRO FABAS errian. (Garona-goikoa)
PIUQUUS Abel-On, zezen eta bei dira; baña
ROMAL-LIANOS baita ere ardi eta auntz. Abel-etxek
V. S. L. M. ori esan nait baidu (Azkue) gaurko
egunez Zubero'an. Dana dala Abel-On
Ganadu-On ere esan lezake.

ABERRI-ABELGORRI

ABELGORRI erabiltzen da zezen, bai, idi eta irisko esateko. Abel eta Gorri itzek osatzen dute. Gorriak dira Pirenetko zezen-beiak Bei-gorritxo ere sazaguna degu eta Abel-ona be bai. Garona goian aurkitzen dituguz Baicorrixo, Aher Belste; Adur'arren iturrietan, berriz, Garonatik gertu, Asto Illuno eta Arixo. Garonatik beera daude Avelino eta beeraxeago ABERRI.

23ABERRI ori ABELGORRI'ren murrizketa bat da. . Don Manuel'ek esaten zuen euskaldunak itz luzeak iru silabetara mozten zituztela. Jose Migel Barandiaran'ek ere Joxemiel esaten zion bere buruaria... Ori dana, aoskatzea errez-teagaitik.

ABELGORRI, ABERRI biurtu da. Abel eta Bei alkarrekin ezagutu dituguz eta biak dira ganadu.

ERGE DEO

ERGE DEO

Sacaze jaunak dionez, Garona garaiko Neste ballaran dago gai au. ERGI itzak oraindik ere irisko esan nai du. Zezena mitologi guztietan garrantzidun gaia da. Emen Abel eta Beien artean agertzea normala da.

DEO IDIATE

Garonatik beera dago, Sacaze jaunak dionez, Saint-Pé-d'Arde inguruan. IDI gaia ERGE-ren inguruan. IDI eta ATE edo ATHE, Idi-taldea euskeraz. Dula erderaz esaten dan antzera.

ELE DEO

Sacaze jauna, berriro: bera ibilli zan emen atzera eta aurrera billaketa lanean... Pireetako jainkoa da, dio. Eta, emen berriro, ELE itzak taldea esan nai du, ganadu taldea. Erderaz ko Dula.

Ardi eta Auntz gaiak falta dira emen; baña, ELE onetan izkutatuta egon litzazke. ELE eta ATE gaiak dauzkagu ondoren datorren gaiakin alkarrekin lotuta.

EDELATE DEO

N. 123.

Pag. 505

EDELAT(i)

DEO

Sex. Min.

APRILIS- ET

ALSIMS-f.

ELEATE JAINKOARI

Sexto Minuzio'k, Aprilis eta

Alcimius'en Semeak.

Comminges'ko Saint- Bertran'go

Santuaren Soruan. Marmolezko

Aldara 0'57 gorakoa.

Iru gai daude emen alkarrekin: EDE-ELE-ATE. Aizkeneko bi auek Ele eta Ate, ezagunak dituguz, erderazko Dula.

EDE da berria eta euskaldun utsa. Eta zaldiak izaten dira EDE-DUN (beiak eta lotzeko larrukiak dira eta larruki oiekin eusten zaio zaldiari, gizakiaren borondata. EDELATE, ezitako salidi-taldeen jainkoa.

ERDIT ETA ERDITZE

Sacaze jaunak dionez, Toulouse inguruan zeudeen bi idatzi auek. Unai eta artzaientzak garrantzi aundiakoa erditze ori.

N. 114

Pag. 502

BAESERTE

DEO

HARBELE

HARSi-F

Baeserte jainkoari

Harbele

Harsiren Semeak.

Mermolezko aldara, 0'70 gorakoa

Aldamen batean Anfora bat dauka eta bestean, basurde bat korrika.

Arri ori aurkitu zan HUOS ballarak, BASERT du izen. Toulous'ko Katalogoak dienez, auzo ori BASURDEARI eskeiñita zegoen.

BAESEK BASA dala dirudi eta RTE orrek, (U)RDE'ren antza badu. Dana dala, Basurdearen irudiak argitzen du arazoa osoa. Basurdea eta txerri-emea, bizak izan dira beti ugaltasunaren irudiak; ERDITZE ugaria, alegia.

Eskeintzen duena Harbele(x) da: Arbel-lezea, Hartsí , ARTZa'en semea. Orra bi izan euskaldun. ARAN ballarako azken erria Lex da, Leze...

FANO / HERAUSCORRICTS / HE SACRUM

Santa Magdalena Arannhe'ko ermitan zegoen Tardets (Atarratze)n. Inguruko mendi-gallur batean.

FANO da goi-arnasa edo goi-erantzuna eta SACRUM da altara.

HERAUSCORRITECHE, altara eskeintzen zaion jainkoa da.

Bi jainko izan litezke: H'a oskatzen bada K bezela, ona zer agertzen dan: KERA-UTS-GORRISKA edo ASTO-AUTS-GORRISKA. Leendik

ASTO ILLUNO ezagutzen degu. Onek auts-kolore gorriska izango luke.

KERArean esan-naia ASTO ere bada.

Baña, asierako Ha oskatzen ez ba'da (eta ori ere gertatzen da), era orretara KERAUTS-GORRIZKA izanen litzake. KERRAUTX (B, N,) URDE ARRA da.

Aurrerago aitatu degun jainkoa BAS-URDEA zan. Oaingo au ez da basatia, exeko URDEA, baizik.

ASTO edo URDE, orra bi abere-jainko ezagunak.

Bere aotik ematen du jaikoak bere erantzunak: FANO.

Zenbat abere artzen zituzten jainkotzat gure aurrekoek; geienak Mari'ren menpekoak, Mari bera ez ba'dira. Mari'k, ordea, badu illargiarekin zer ikusirik.

ILLARGIA

Gai onekin asterako aitatu dezagun Juan Thalamas Labandibar gure Seminario-garaiko eskola-maixua, oar bat: "Cultura Pirenaica", Kardaberaz-bilduma, 20'garren liburuan, 226-228 orrialdeetan, onela dio:

ILLUNUS – ILLUNES, divinidad selénica fue la que tuvo más extensión entre los pirenaicos con ABELION... ILLUNBERRI, ILLUNBERRIXUS, significa en euskera Luna Nueva".

Thalamas jaunak ILLUNUS eta ILLUBERRIXUS izen utsak ba'lira bezela idazten ditu, nominatiboan, baña latinezko idazleak, aldarak norentzako diran idazten du; beraz, bear du esan ILLUNO eta ILLUNBERRIXO, dekilabidean datibo diralako.

ILLUNO DEO

Auñamendi Enciclopedia dio: "Nombre de divinidad, inscripción latina (Valle de Layrisse, Comminges", ... "Jainko Illunari". Baña, asierako IL ori, Illargia da. Beraz, Illargi Berria danean, Illuna da. ILLUNO ori ILLARGI BERRIA da illuna dagoenean eta orretatik dator

ILLUNBERRI

Saint-Beat'en (Comminges) billatutako arlosa bat. Eta Aran ballarako Escuñaun errian aurkitu zan

ILLUNBERRIXO

Illargi-berritxoari eskeiña.

ILLUNBERRIXO / ANDEREXO

Arri oneri buruz onela dio Aita Fita'k 1863'aren Ekainaren 1'an: "Mi docto amigo M. Maurice Gourdon ha tenido la bondad de remitirme... la fotografía de otro mármol insigne que halló en la iglesia del pueblo de Escuñaun. Por deagracia no está completa la inscripción a causa de la rotura de la piedra, bien que sus dos palabras ILLUNBERRIXO ANDEREXO compensan asaz este defecto por ser enteramente vascongadas. La segunda es nombre de mujer, derivada de ANDERE (señora ama de la casa) conforme lo ha demostrado M. Luchaire". (Auñamendi ... Estudios... Epoca Romana". Pag. 41). Izen onen aldaketa bat beste au:

ILLUNBERRIXON

Izen onek ON itza erantsi dio: Illargi Berritxo jaikosa Onari. Batzuetan gaiztoak ere izaten dira, Mari beraren antzerá. Beste jainkosa au, aurrekoaren laburpena ere bada:

ILLURBE

"Deidad ente el Adur y el Garona. Entra en composición en el nombre ILUNBERRIX(o), ILLUNBER(ri)..." Aurrerago aitatutako

Enciclopedia'n. Gai au berriro errepikatzen da itz auetan

ILURO, ILURON

"Nombre de divinidad, inscrición latina (Mondulan- Comminges). Nombre relacionado con ILURBERRIXO". Murriztu egin dute: ILUR(Berri)O eta ILUR-ON.

Gaia uek danak ILLARGI BERRIKOAK, guztietan ILLUN itza agertzen dalako. Baña bada beste mito bat II itzakin asten dana, U barik:

ILIXO, ILLIXON

Itz onetan bi zerki auek daude IL eta XO. Eta bigarreanean gañera beste au ON = ILLARGI-TXO-ON. Izki bi daude ortartean dago (bi ii) berba ori errezteko ILL-e-BETE bezela. Toulouse'ko Katalogoak (Auñamendi. Enciclopediak dionez) bere 151'eko orrialdean dio: Bagneres de Luchon'en 1764'garren urtean lur aztarketak egin zirala eta monumento pillo bat aurkitu zala eta Termes'etako eskuetan gelditu zirala. 1778'an beste orrenbeste egin zutela eta marmolezko arlosak jaso zituztela eta aietako bat au zala.

LIXIONI / DEO / FAB FESTA.
V. S. L. M.

Chartres'eko canonigo zan Seguin apaizak eraman zuela. 1880'ean, berriro arlo-
sa eta aldara zatiak eta gaur geienak galduta daudela. "Catalogoa" argitaratu zute-
nean 1856'ean aurkitakoak oraindi ere Bañu-etxean zeudela eta aietako bat au zala:

N. 162
Pag. 512 ILIXIONI Illargitxo Onari Sekundo
 DEO Verecundo'ren Semeak.
 SECUNDI
 NUS- VE Ballara osoak LIXON (LUCHON)
 RECUNDI izena jasotzeko, señalea zan ango
 Jainkoa.
 Benetako izna ILIXON da.

MENDIAK

Ballara orretan bazan, kanpotikk etorritako beste izen au ere:
MONTINI (MENDIAK), Auñamendik dionez. DII (JAINKOAK) itza falta da.
Baña, euskeraz ere topa degu mendi-izen ori:

GARRI DEO (GAR JAINKOARI).

Au dio Auñamendi Enciclopediak: "GARR divinidad en Comminges, H. Garo-
na y en valle de Layrisse. Se le ddican dos aras romanas... Hay en la zona un
pico GAR..."

N. 158
Pag. 511. CARRI Marmolezko zipo bat, goitik zatitua.
 GEMIN Galud elizako orman aurkitu zuten
 US SER Saint Beat'tik 4 kilometrora Pique
 UT SLM ibaiaren eskubi aldera. Gorago esan
 T PROG degun inguruan, Riviere ballaran dago
 ON SER. Beste arri bat CAR izenakin. CAR ori
 GAR da eta GAR da GARA, mendi-gaña:
 Gara-mendi, Garai, Gar-mendia...

Larysse ibarreña, Marignac errian, dago kale bat izen onekin: Rue du Pic du
Gar eta bertan dago mendi zorrotza izen orrekin
Iri-2

MONTES, SILVANUS ET DIANA

N. 134
P. 507 SILVANO DEO ET Marmolezko aldara ederra
 Montibus Numidis 0^90 gora. Marignac'eko
 Q. JULIANUS et PUBLICI elizan zegoen. Badago
 US CRESCENTINUS qui bertan marmolezko arrobia
 Primi hinc columnas VI ere.
 CENTENARIAS CELAVERUNT Quinto Julianok eta Publi-
 ET EXPORTAVERUNT, ciano Crescentinok, emen

Lenengoz zutabe luzeak, 6 metrokoak, egin zituztenak SILBANO (Basajaun) eta ITZAL AUNDIKO MENDI EZEAI.

Marmolgiñak agertzen dira emen.

N. 177

P. 514. Dis, Mont Mendiak, Basajauna eta Diana
 Et SILVANO eiztaria datoz emen Barouse'ko
 Et DIANA ballaran (Comminges).
 I-AR V. S. L. M. Lenengo mendiak baso oparoekin

Animali ugarien egoitza eta bertako Basajaunarekin Diana eiztaria. Diana onek, eiztai izan aurretik, illargiarekin zer-ikusia bazuen. Naiz eiztari, naiz illargi, ango jendearekin egokitzen da. Izena latiñezko, baña gai egokiak pirenee-euskaldunentat. Tarteka jainko euskaldunen izenak beste oiekin naasten dira.

FONTES-ITURRIAK

Mendiekin batera agertzen dira iturriak.

(Auñamendi Enciclopedia... Diccionario FORTI-GALLET, pág. 241). Onela dio: "Muchas fuentes en el País Vasco se hallan vinculadas en la mente popular a diversos genios o seres míticos, también a santos cristianos que en numerosos casos han sustituido a aquellos y tenían sus cultos en algunos lugares del Pirineo en la época romana, de lo que es una prueba el ara que les estaba dedicada en Castillon-l'Arboust". Euskaldun izenak aitatzen ditu era onetakoak: Andre-Mari-iturri, Mari-iturri, Andre Iturri, Iturrisantu, Doneiturrieta, Sandali-iturria, Iturrutxaran (Araia. Bertan agertu zan Ninfa jainkosari arlosa) eta geiago.

UJUE'KO errian aurkituko degu, bertako elizan zegoen,
LACUBEGI izena.

Caelii Te Ujue'ko mendi-tontorraren oñetan dago iturri bat eta
Sphoros gaur ere Lacubegi deitzen diote barren arreri.
Et Festa LAKO udaska da eta BEGI, iturri. Jainkoari, boto
Et Telesi baten arrazoiz, arria Caeli Teoforos eta Festa
Nus. Lacu- eta Telesinus'ek. Tontor orren beste aldeko barre-
Begi Ex nean zegoen beste aldara bat Jupiter'eri eskeiña:
Voto. Caelii / Tespho / ros et / Festa / et Tele / sinus. Jo
 Vi Sacrum.

Euskal famili onek etxeko jainkoak gordetzen ditu; baña, baita ere kanpotarrak onartu. Bi arri auek Museo de Navarra'k gordetzen ditu.

MARTI Pirenee Garaiko Lourden vielle errian bi jainko
ARIXIONI alkartzen dira. Bata da MARTE kanpotarra eta
Erianus bestea ARITO-ON euskalduna.
Serionis. MARTE jainko aundia zan eta gerrarena izan
V. S. L. M. aurretik, ugaltasunarena zan ARITXO bezela.

Beste aldara bat ere aurkitzen da inguru aietan:

MARTI / DAHO / FANNAC / V. S. L. M. DAHO=DAKO, udaska da

LAKO bezela. Ugaltasuna eta Ura, biak alkarrekin ondo datoz. Au aurkitu zuten inguruan daude BASAERTE=BASATURDE eta ERGE'ren santutegiak. Ugaldatsuna bide guztietatik.

MITRA,

DEO MITR MITRA jainkoari eskeiñitako arri borobil bat
FAUSTUA D'Aure ballaran St. Lary-Soulan errian 1.288'tik
MODESTA. Gora. Koba baten atakan zegoen lurperatuta.
V. S. L. M. Koba-gañean gaur elizatxo bat dago. Tachi

Venturi idazleak onela dio bere Religio historia batean: "Los santuarios de Mitra, Deus Sol Invictus Mitras, tenían la forma de una gruta... En el fondo de la gruta estaba el altar, y sobre un muro la imagen de Mitras que mataba el toro..." Asia'tik etorritako jaikoa zan eta Erromako Enperadoreek mundu osoan zabaldu zuten gudarien bitartez eta Pireneetako artzaiak onartu eguzkiari begira zeudenak eta Mitras Eguzki Garaillea zan. Ura eta eguzkia, biak bear ditu artzaiak. Orrelako altura batean egoteko, itxurak ematen ditu gehiago ere egongo zirala.

AGEIO DEO ETA AGEIONI DEO.

Bagneres de Bigorre'en agertzen da arri au:

AGEIO DEO

Pagani Ferrarienses eta bigarrena NESTE ballarako Montagut errian:

AGEIONI / DEO / ANTONI / US VINDE / mialis ex voto.

Lenengoko idaztiari, bear ba'da, N bat falta zaio. Olagizon baserritarrena da (Pagani ferrarienses) eta bigarrena, Frutu-biltzallena (Vindemialis).

AGA-AGE bi gauza izan litezke: Makilla luze bat (Vindemialis'entzat) edo

Porra bat (Olagizonentzat). Ona emen beste bi lanbide berriak: Olagizonak eta Frutu-bintzailleak.

ALAR – ALARDOSTO

Jainko au Secace jaunak dakar: arri borobil-luzea (cipo) 0'40 x 0'21.

ALAR / A FURIUS / FESTUS / v. s. l. m.

Garona goian, Larysse ballaran GAUD errian. Orren inguruan topa dituzte beste bi:

ALARDOSSI eta ALARDOSTO

ALAR jainkoaren ondoren, onela dio Sacace jaunak: "En este texto ALAR, palabra indeclinable, debe considerarse como un dativo; ella constituye la raíz o parte invariable de un nombre que lo alargan por el empleo de diversas terminaciones".

Euskeraz ere berdín gertatzen da: ALAR bakarka ez dator iztegieta; baña, bai beste itz batzuek erantsita:

ALAR-BE = Ezigabea.

ALAR-AZI = Artzaiaren lana, ezitako ganaduen.

ALAR – AZLE = Ezitzen duena.

Ezitzeak garrantzi handia du artzantzaz. Mendeko ganadua EZI egin bear da kortara ekartzeko. Gai onen inguruan jainko bat bear zan eta orra ALAR.

ALARDOSTO.

Bi izenez osatzen da jainko au: ALAR eta DOSTO.

ALAR badakigu zer dan: ezitzea.

DOSTOren D, R baten ondoren dator; beraz, T da: TOSTO. Orrela ALARTOSTO bear du izan. Idazle latiniari S ori, tokitik aldatzen zaio:

Aker-Belste idatzi zuen aurrerakoan, BELTSE idatzi bearrean. Emen ere era berara jokutzen du: TOTSO bear du. TOTXO izaten da olagizonen labetik aterratzen duen AGOaren erdia.

Era orretara ALARDOSTO izango litzake suaren bidez burnia EZITZEN laguntzen duen jainkoa.

N. 126

P. 506 ALARDOSTO DE(o) Alardostori
Taurus Zezen
Sosonis – F Sosonen Semeak.
V. S. L. M. Arri borobilla (cipo). 0´40 luze, 0´15 zabal.

Pique ibaiaren eskubi-detik, Estenos eta Cierp, bien artean. 1832´an aurkitu zuten.

N. 161

P. 512, ALARDOSSI / L- IVL-EUNV / V. S. L. M.

Luchon´en. Arri borobilla: 0´41 luze o´22 zabal.

N. 146

P. 509 FABIUS Cf / ONTANUS / R Dosis / I. m. .

Aldara handia: 1´15 luze. Bi aizkeneko arri auetan DOSTO Doss biurtu dute.

N. 170

P. 513 ISCITTO DEO Larbust ibarrean, Garin errian,
HUNNU Luchon´dik 8 kilometrora.
ULOXORIS

Fili

V. S. L. M.

N. 171

P. 514 ISCITTO / SABINUS / MANDATI / V. S. L. M.

Larboust ibarrean, Garin'go elizxaren ormetan. S eta C alkarrekin X edo TX dira. Euskeraz bada ITXITU itza – ezparru bat ganadua godetzeko.

“Danadua gordetzen zan ITXITU jainkoari.

LEKERA

LEHERENO DEO.

Jainko au MARTE'rekin alkartzten da. 14 aldara ditu: 1 Marte'ri bakarrik.

5. Lehereno'rekin alkartuta,

8. Lehereno'ri bakarrik. Guztiak marmolezkoak.

Toulouse'tik Dax'era dijoan bidean ARDIEGE'ko eliz-ormetan. ARDIEGE' k bi izen ditu: ARDEIA eta ARDI-EGIA eta au zer dan argi ikusten da.

LEHERENO MARTE'rekin eta MARTE ARIXO'rekin alkartzten dira. MARTE (gerraren jainkoa izan aurretik) eta ARIXO ugaltasunaren jainkoak ziran.

Lehereno'k ere izango du gai orrekin <er ikusirik. LEHERE-NO = LEKERE-ON. (H=K.). Euskal-iztegietan LEKERA eta LEKEDA antzekoak dira eta LIKIT eta LIKATSU da.

Eta ortik AZI edo SORTARAZI (LIKIZAK) ganaduerakin badu zer ikusirik..., eta Marte eta Arix'ren ugartasunarekin ar-emanik.

14 arri Ardiegieko eliza zaar batetik atera zituzten: Ber bada , an egongo zan bere santutegia ere.

LAHA DEA (h = k), LAKA.

N. 81

P. 497 LAHE / PRO SALUTE / dominorum / M. JULIUS / GEMINUS / V. S. L. M.

Arri borobilla 0'45 x 0'30 : patera eta epichysis aldamenetan. Marignac'eko Louge ballaratxoan bi errekatxo alkartzten dira, Bernex eta Hauride. Eskeintza egiten du M(arco) Julio Geminus'ek nagusien osasunerako.

N. 183

P. 516 LAHE / DEA-E/ consacrani. LAKE (dativo) jainkosari bere konsakratuek. Arri au ere Touch eta Louge ibaien gurutzean dago.

LAKA. Euskeraz, erreka eta kamiñoen gurutzea ere bada: gurutzeko zurrun-billoak. LAKA erreka-gurutzeak zaintzen duen jainkosari; Toki egokia jasotzen diote bere kondakratu-zaindarien.

SEX ARBORIBUS

Aurretik GAR, Montes Numidi, Silvano eta Diana ezagunak dituguz. Arbola-gaia falta zan eta arbola-basoak Diana eiztarientzat bearrekoak...

SEI ARBOLEI.

n. 84

p. 497 SEXS / ARBORI / DEO / Pompeiu /canpanus.

SEI ARBOLA JAINKOARI... Sei Arbolak batera alkartuta egongo ziran eta taldea izanik, bat bezela idazten du eskribau latiñak.

Marmolezko aldara 0'70 luze, 0'20 zabal. Montespán'en (Garona ibaiean) urkitua. Beste bi aldara ere badaude izen orrekin.

FAGO DEO

N. 137

P. 508 FAGO DEO / ERPEMENIUS / ESDENCI-F

Fago eta Pago euskaldunak ere badira. Aurretik Arbolak, orain, berriz, arbola berezia. Comminges'en, Garona garaian. Iru arri ditu Pago jaikoak.

ARTE JAINKOA

P. 587 ARTEH esta ARTA jainkoa. ARTEA ikatz egiteko onena. Emen olagizonak daude. Comminges. En "Auñamendi..." k dionez. .

Aurretik Mendi eta Basoak; orain Pago eta Artea, ikatz egiteko aukerakoak; baita baso oparoak osatzeko ere eiztarien (Diana) serbitsurako.

Mari berbera ere, leize batetik bestera joateko, arbola itxura ere artzen du, su eta garratean. Leizeetako marrazkietan agetzen da arbola...

NINFAK (Lamiñak?)

Bagneres de Luchon. Ango urberuagatan (Termes) agertu da arri-sail bat Ninferi eskeiñiak... Baita Araia'n (Araba) Iturratzaran iturrin ere aukitu zuten orrelako arri bat.

MINERVA BLISANA (Palas edo Atenea)

Comminges inguruan. Artesaguen jainkoasa. Ango artisaguek olagizonak ziran. Metalezko tronpeta bat eskeintzen zitzaion eta metalezko tronpeta olagizenen lana zan, Iru arri ezagunak. AGEA, ALAR-TOTXOA, ARBOL-IKATZA eta orain, berriz, artesaguen jainkosa metalezko tronpetakin; guzti oiek olagizonen neurrira.

TUTELA LOCI: (okien tokiko zaindariari)

Tutera erria ere badegu gure artean

DII MANES. (Etxeko jainkoak: etxeko aurrekoek).

Alara pare bat Toulouse inguruan. Maiorazgoek eta ondasunak jasotzen zutenek urtero gurasoen alde elizkizunak egin bear izaten zituzten eta illeta-bazkariak ere ospatzen zituzten, Euskalerrian orintsu arte bezela.

HERCULES ANDOSO.

n. 185
p. 516, HERCUL / TOU ANDOSO. Bi aldara eder.
Batzuek esaten dute

n. 191 ANDOSO Anderetik
p. 520 HERCULI / ILLUNO ANDOSE. datorrela; baña. Hercules gizon indartsua izan... eta ez andere. Beste batzuek ANDI'tin datorrela. Onek itxura obea du, Hercules gizon aundia eta indarduna bait zan.

Bigarren aldara oneK Hercules ILLUNO... Illuno itza Beltzarana izan liteke; baña, aurretik esana daukagu ILLUNO Illargi-berria dala...

Irugarren aldara batek dio DEUS / HERCULES / INVICTUS... Illargi illuna, bera re, INVICTUS da, GARAILLE, illunetik berriro sortzen dalako... Hercules zan AUNDIA eta illargia bezela, bera ere GARAILLE.

ANDOSO GAIA ez da Hercules'ekin amaitzen.

n. 28
p. 488-89 DEO / BACEI / A / ANDOSO / ANDOXUS.

Zein zan Baceia jainko aundia? Aldara eskeintzen dio ANDOXUS'ek. Andoxus, Andotxo da, Aunditxo. Baceia jainko aundia zan ; bera, berriz, Aunditxo.

n. 111
p. 501 ANDOSTEN / Licini-F- Sibi / ET LEXEIE-om / BEXONIS-F-UXORI / G. JULIAE-I.

Andosten da arria egiten duena berarentzat eta Lexeie emaztea, Ombexonis'en alaba eta Julia Juliarena ildakoei.

Arri onetan dauzkagu, leendik ezagunak, ANDOS eta LEXE, LEZE dana.

ANDUS (Andutz, Deba'ko mendia Itziar'en).

n. 159
p. 511 ANDUS / BILAISIS / F-H-S-E.
Andus Bilaisorena emen eortzita dago. ANDUS, ANDOS'en antzeko

ANDERE

n. 121
p. 486 ANNIUS / DUNOHORSIS-F / Calva / Casilii-F / uxor ANDERE FILIA / Filii Ex. Test.

Annio, Durokorsiren semea, Calva Casiliren alaba, emaztea ANDERE, alaba eta semmek (egiten dute arria) Testamentua gaitik. Arri onetan di izen daude azpimarratzekoak: Andere eta Durokotz. Azken onek ere euskal kutsua dario.

ANDERESEN

n. 169

p. 513 SEVERUS / BERHASIS-F-S-V / exorata / CASTIA / F. UXOR ET. SEQUUNDO. F. E. / ANDERESENI / matri et / Silvanus. F. et SILVINA.

Sebero ildako Berkas'en semea, ber emazte Exorata, Castia'ren alaba, bere-tzako, bere anai Seberorentzat, bere ama ANDERESentzat, bere seme Silvino'k eta alaba Silvina'k.

Arria Bagneres de Luchon'goa eta bertan dau de ANDERE izena eta ildako Berkax.

CISON (GIZON).

N. 152

P. 510 D. M. CUNDUESE / m Filii CISON / SENHERNIS / Filius Pater.
Izena Cison = Gizon

LEX (LEXI DEO)

Aran ballarako aizken erria LEZ da eta an aurkitu zan arria Aita Fita'k dionez. LEZE zer dan argi dago.

LURGORRI

Aita Fita'k dakar bere lan batean. Auch'en inguruan. Jainko eta jainkosa sail onetan AMA LUR falta zan.

BIGARREN LABURPENA

Garona-aldean, Pirenee Mendiko euskaldunek erromatar biurtzen ari dira-nean, beuren izkuntza dan Euskera galtzen dute eta OC izkera jaio-erazten aren orde. Ala moduz jokatu zuten Ego-aldean Iber ibaiaren ertzeetan, Eus-kerak galduz, Gaztelera sortu.

Erromatarren kultura-gaiak artzaienak ziran; baña, arri auetan artzai ez diranak ere agertzen dira: olagizonak, frutu. jasotzailleak, egurkiñak, arrobie-tako argiñak, ikazkiñak, eiztariak, apaizak eta konsakratuek...

Arri auetan azaltzen dan mitolojiak gaur eguneko auskaldunenaren antza osoa du: Abereak dira, batez ere, mito-gaiak; bañan, ez eurok bakarrik, Abe-reak sortu eta azteko Euria, Eguzkia, Illargia bear dira or-goietan eta bee auetan Mendiak, Basoak, Arbolak (Pago eta Artea), Ura, Ur-askak eta Iturriak; sor-tzekoa dan Azia (Lekeda), Erditzea, Ezitzea (Alar>Alarbe, Ede>Ededun), Gor-detzea (Itxitu), Lan-gaiak (Aga...) eta abar.

Arri-berri-aroko Animismoa buruan, eta gauza guztiak, txikienak ere bai (beuren lanetarako bearrezkoak zirenak), guztiak zeukatzen, beuren barneko gidari, espiritu-anima bat, jainko bat...

Eta mundu ugari orreri jasotzen zioten aldarak eta arriak.

Jainkoen izenak euskeraz daude eta beste guztia laifnezko jokaera batean; orregaitik daude ainbeste jainkoen izenak I, E (A-E) eta O'rekin amaitzen

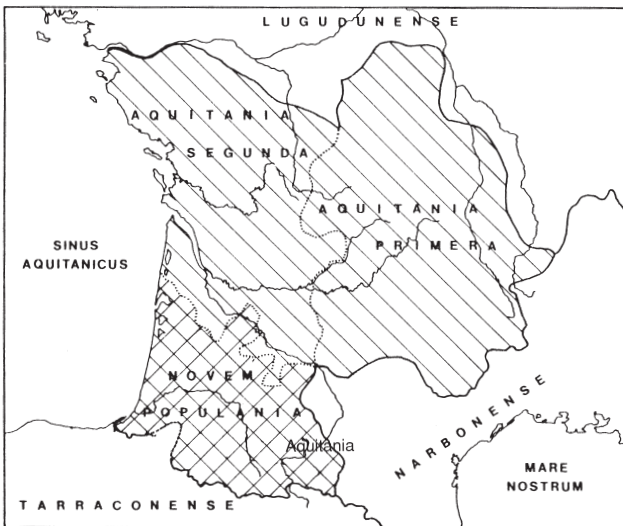
dirala, zeñeri arria eskeiñita dagoela adierazteko: esate baterako ASTO ILLUNO, ILLUNA esan bearrean, latiñez ILLUNA gramatikaz gaizki dagoelako...

Arri auetan jainko erromatarrak ere agertzen dira; batzuetan eurok bakarrik eta beste aldietan jainko euskaldunekin alakartuta...

Erroma'k bere lana aurrera daroa Akitania'n eta Euskera gal-bidean ipiñi du, Alaz ere, euskal itzak arriek gordeko dituzte gaurdaino; baña, orduko mitolojiak galdu ditu betirako, beuren eutsigarri zan Euskera, galtzean.

Ego-aldeko Euskalerrria'n, Euskera eta Mitologia, gureraño eldu dira, euskera orren tolesteetan. Erroma'k galdu zitun Garona-aldean euskera eta mitolojia; kristautasunak, gure artean, ez ditu ez bat eta ez bestea galdu. Joxe Miel Barandiaran'gok bere erritik (Ataun) asi zan mitoloji oien billa. Eta, Ataun ura euskalduna eta kristaua zan.

Anes Arrinda

*JAINKO EUSKALDUNAK
Akitania'n*

*Sr. BEAT
Bere inguruan
daude Jainkoak:
Baicorixo
Abel(i)on
ILLUMBERI
GAR...*

*GAR
mendiaren
aurrian:
EGUZKI-LOREA
MARIGNAC*

*GAR
mendia*

*GAR
jainkoa*

*LAY-RISSE
ballara*

*MARIGNAC
Kalea*

*COMMINGES
(St. Bertrand)
Lugdunum
Convenarum
Pirine-mendiak*

Pireneetarako ganadu - bideak. Udaran igo, neguan jetxi.

Udarako sarobe eta belardiak. Jainkua: ASTO ILLUNO

Bagneres de Luchon. Jainkoak: NINFAK eta ILLARGIA Balneum Lixonense.

Luchon = LUXON

Bañu etxeak dio Balneum Luxonense. Benetako izena diskoteka onek: LUXON (IL (argi) TXO-ON.